

SJÖSTJÄRNA från
en oljemålning av
Anna Wilhelmson-
Lagerman.

På fältstationens veranda

Anna Tunlid

”Betydelsen av det personliga umgänget mellan vetenskapsidkare torde ingen kunna underskatta.” Så avslutade zoologen Hjalmar Théel sin beskrivning av Kristinebergs zoologiska havsstation år 1895. Théel hade tre år tidigare utsetts av Vetenskapsakademien till föreståndare för stationen och det stod snart klart att han hade ambitionen att bygga upp och utveckla den till en mångsidig mötesplats. Även om stationens huvuduppgift enligt Théel var att tillgodose ”rent vetenskapliga kraf” så uteslöt inte detta att den också, i möjligaste mån, kunde tillgodose annan verksamhet till nytta för landet. Bland annat ville man ge studenter, blivande forskare och lärare möjlighet ”att vinna en mera lefvande inblick i naturen och fatta varmare och djupare intressen för dess alster”. Också i ett annat avseende kunde stationen tjäna som mötesplats, nämligen genom att forskare som representerade olika inriktningar här kunde träffas, ”ju oftare dess bättre, för att utbyta tankar, draga fördel af olika åskådningssätt och göra sig hvarandras erfarenheter och arbetsmetoder till godo, allt saker som väsentligen bidra till att minska ensidigheten i uppfattningen”.

Stationen vid Gullmarsfjorden lyckades också locka besökare av skilda slag, från professorer och studenter till läroverklärare som vistades där för att under en längre eller kortare tid studera olika havsorganismer. Théel förde noggranna anteckningar om vilka som besökte stationen och i vilket syfte. Vissa återkom regelbundet under många år, medan andra bara besökte stationen vid något enstaka tillfälle. Att besöken inte bara möjliggjorde vetenskapliga studier utan även gav tillfälle till socialt umgänge framgår av det fotoalbum från stationen som finns bevarat i arkivet. Flertalet foton är tagna på stationens veranda, ofta runt det uppdukade kaffebordet, där besökarna tycks ha samlats regelbundet för en stunds samvaro. Bilderna är förvånansvärt lika varandra över de drygt tjugo år som fotoalbumet

VARJE SOMMAR UNDER MÅNGA år ställde besökare på Kristinebergs zoologiska station upp sig på verandan för ett gruppfoto. Bilderna är tagna, oklart av vem, mellan 1906 och 1935 (notera hur trädet i bakgrunden växer).

omfattar, även om antalet studentmössor minskar över åren, något som sannolikt berodde både på ett ändrat bruk av detta akademiska attribut och på det skiftande antalet studenter som förekom på bilderna. Traditionen att dokumentera åtminstone en del av sommarens besökare gör fotoalbumet till en del av en vetenskaplig minneskultur. På detta sätt kom den gemenskap som etablerades på forskningsstationen att manifesteras och bevaras åt eftervärlden. Vad som inte framgår av dessa foton är emellertid den stab av personer som behövdes för att bygga upp och underhålla stationen. Att detta innebar ett omfattande arbete fick Théel erfara då han i början av 1900-talet försökte förverkliga sina planer att modernisera och utveckla forskningsstationen.

Stationen grundades 1877 på initiativ av zoologen Sven Lovén som då hade besökt Kristineberg under åtskilliga år. Besöken på denna plats hade inletts redan 1835 av Bengt Fries, dåvarande intendent vid Naturhistoriska riksmuseets zoologiska avdelning, som funnit att havet vid Kristineberg erbjöd utmärkta möjligheter att komplettera och utöka Riksmuseets samlingar. Även Lovén fascinerades av den rika faunan och platsens läge. När tanken på en svensk havsforskningsstation växte fram – säkerligen inspirerad av de fältstationer som vid den här tiden började etableras i flera andra länder – var Kristineberg därför det givna valet för Lovén. Förutom den goda tillgången på arbetsmaterial innebar närheten till badorten Fiskebäckskil en stor fördel i och med dess post- och telestation och dagliga ångbåtsförbindelse till Göteborg och Uddevalla. Trots att biologiska fältstationer gärna uppfördes på platser där man kunde få tillgång till ”ostörd natur” fanns det nämligen ett behov av förbindelser med staden och det urbana livet. Genom en privat donation till Vetenskapsakademien kunde de första byggnaderna förvärfvas, och några år senare uppfördes en separat laboratoriebyggnad, ett vattentorn med tillhörande vinddriven pump och ett vattenledningssystem som skulle förse akvarierna med rinnande havsvatten. Tanken med Kristineberg, liksom med andra motsvarande fältstationer, var nämligen inte bara att underlätta studiet av växter och djur i naturen, utan också att göra det möjligt att studera dem i laboratorier. Fältstationerna blev på detta sätt en plats där observation av organismerna i deras naturliga miljö kombinerades med experimentella metoder i laboratoriet.

Under Lovéns tid som föreståndare bedrevs verksamheten vid Kristineberg i huvudsak under sommarmånaderna, men när Théel tillträdde var han fast besluten att bygga ut och rusta upp anläggningen till en fältstation som kunde fungera året om. Vinterfaunan skilde sig, som han påpekade i en skrivelse till Vetenskapsakademien 1900, till sin sammansättning helt från sommarfaunan, och många biologiska förhållanden måste studeras året om. Dessutom borde man inrätta ett kemiskt och fysiologiskt laboratorium för att kunna studera de lägre djurens fysiologi, en forskningsgren

som enligt Théel så gott som helt försumrats i Sverige. Om denna utbyggnad blev verklighet skulle stationen också kunna ta emot utländska forskare, vilket i sin tur kunde ge de yngre forskarna vid stationen möjlighet att utan dyrbara resor ta del av deras arbetsmetoder och inriktningar, ”en fördel som förvisso aldrig kan skattas högt nog”, menade Théel. Bakom dessa planer kan man ana inspiration från den kända havsforskningsstationen i Neapel, som enligt Théel utgjorde ”en permanent internationell naturvetenskaplig kongress” där forskare från hela världen kunde mötas och utbyta erfarenheter.

För att förverkliga dessa ambitioner uppfördes på Kristineberg (återigen genom en privat donation) ett nytt så kallat vinterlaboratorium av granit i två våningar samt ett helt nytt vattentorn med tillhörande vattenledningar och en betydligt större kapacitet än det tidigare haft. Dessutom skedde successiva förbättringar och tillbyggnader av hamnen och bostadshusen. En ny brunn för sötvatten sprängdes och ett acetylengasverk installerades. Dessa byggnadsprojekt var långt ifrån triviala med tanke på stationens läge och dess utsatthet för väder och vind. I praktiken var det stationens vaktmästare som kom att fungera som byggmästare för hela utbyggnaden – om än i ständig och tät brevkontakt med Théel, som under vinterhalvåret vistades i Stockholm för att upprätthålla sin tjänst som intendent på Riksmuseet. Vaktmästaren bodde däremot på stationen året om. Det gjorde även den anställda hushållerskan som hade hand om bostadshusens inre skötsel och som under sommarmånaderna stod för mathållning och upppassning av stationens gäster. Under många år var det dessa två personer som året runt ansvarade för stationens praktiska skötsel. Därutöver anlätades en draggmästare och ett antal draggare bland de lokala fiskarna för insamling av havslevande organismer.

I och med utbyggnaden och den successivt växande verksamheten krävdes dock ytterligare personal. I en skrivelse till Vetenskapsakademien 1905 framhöll Théel att stationen nu var en av de största i Europa och troligen en av de bäst utrustade. Värre var det med den vetenskapligt skolade personalen: ”Mig veterligt finnes ingen enda station af någon som heldst betydelse, hvilken är i ett så ogynnsamt läge”. För att råda bot på detta borde man anställa en assistent, som skulle vara bosatt på stationen året runt. Denne skulle vara ”skolad hafszoolog, förtrogen med modernare strömningar inom biologien och heldst hafva utöfvat sjelfständig vetenskaplig verksamhet”. Théels begäran hörsammades av Vetenskapsakademien och följande år anställdes Hjalmar Östergren, fil. lic. vid Zoologiska institutionen i Uppsala, som föreståndare medan Théel övergick till att vara prefekt.

I Östergrens uppgifter ingick att se till att de forskare som vistades på stationen fick tillgång till det arbetsmaterial de behövde. Dessutom skulle

han under sommarmånaderna hålla kurser för yngre studenter och lärare. Dessa kurser innehöll både exkursioner med båt till olika lokaler och demonstrationer av de dagliga fångsterna av organismer som levererats till stationen av draggarna. Det insamlade materialet användes inte bara för stationens forskning. Utifrån detta levererades även exemplar till Naturhistoriska riksmuseet och andra institutioner runt om i landet. Dessutom gjorde lärarna så kallade skolsamlingar till en rad olika skolor och läroverk. På detta sätt blev fältstationen ett nav för cirkulation av kunskap och föremål mellan olika institutioner både inom och utanför Akademien.

Théels vision att utvidga stationens verksamhet förverkligades på detta sätt efter hand. I ett föredrag framhöll han 1919 att den var placerad på den bästa möjliga platsen vid Sveriges västkust. Här fanns tillgång till obegränsat material för att ”fördjupa sig i organismernas väsende och utforska sammanhanget i naturen”. Stationen hade enligt Théel tagit emot över tusen besökande sedan den grundades 1877. Flera var utländska forskare, även om merparten givetvis var svenskar. ”Öfverhuvudtaget torde med några få undantag alla nu lefvande svenska biologer hafva under åtminstone någon månad studerat vid Kristineberg”, menade Théel. Uttalandet var förmodligen något överdrivet, men pekar ändå på ett viktigt förhållande. Trots sitt namn – Kristinebergs zoologiska station – besöktes anläggningen av biologer från flera olika discipliner, vilket inte var ovanligt vid marina forskningsstationer av liknande slag. Forskningsinriktningen utvecklades också över tiden genom att de deskriptiva studierna kompletterades med mer fysiologiska och utvecklingsbiologiska undersökningar.

När forskningsstationen några år senare firade sitt 50-årsjubileum hyllades de forskare och mecenater som under årens lopp bidragit till stationens lyckosamma utveckling – såsom man ofta gör i samband med jubileer. Stationens betydelse för såväl svensk som internationell forskning framhölls i pressen. Men reportagen beskrev också hur de vetenskapliga studierna kombinerades med gemensamma måltider, utfärder med stationens båt, uppfriskande bad i Gullmarsfjorden och besök i de närliggande badorterna. Om stationens fotoalbum främst fyllt en intern minnesfunktion så bidrog dessa artiklar till att etablera en mer officiell bild av forskningsstationen som en miljö där modern biologisk forskning, vetenskapligt utbyte och socialt umgänge förenades på ett framgångsrikt sätt. Så skapades också föreställningen om forskningsstationen som en både kreativ och avkopplande plats, en tillflyktsort bortom vetenskapens vardag.

★

Hjalmar Théels beskrivning av forskningsstationen finns i *Om Sveriges zoologiska hafstation Kristineberg* (Stockholm, 1895). Se även Théel, ”Om utvecklingen af Sveriges

zoologiska hafsstation Kristineberg och om djurlifvet i angränsande haf och fjordar”, *Arkiv för zoologi*, vol. 4:5, 1908. Théels skrivelse till Vetenskapsakademien den 29 april 1900, manus till hans föredrag 1919, fotoalbumet samt tidningsklipp med anledning av 50-årsjubileet 1927 finns i Kristinebergs arkiv, Vetenskapsakademien. Théels skrivelse den 6 oktober 1905 finns i protokollsbilagor för 1905. Forskningsstationens verksamhet finns även beskriven i Vetenskapsakademiens årsböcker. Stationens verksamhet under Sven Lovéns tid som föreståndare har behandlats av Helena Ekerholm i ”Keeping a house for science: Sofia Kristensson as matriarch and gatekeeper at Kristineberg zoological station as a scientific household, 1877–1889”, *Science in Context*, vol. 28, 2015. Den biologiska fältforskningens utveckling under tidigt 1900-tal behandlas i Robert E. Kohler, *Landscapes and Labscapes: Exploring the Lab-field Borders in Biology* (Chicago/London, 2002). Om fältstationernas framväxt och utveckling kan man läsa i Raf de Bont, *Stations in the Field: A History of Place-based Animal Research, 1870–1930* (Chicago/London, 2015). Se även Helena Ekerholm, Karl Grandin, Christer Nordlund & Patience A. Schell (red.), *Understanding Field Science Institutions* (Sagamore Beach, 2018).